Et symbol på makt og rikdom

KUBENs skjold-formede spenne

ELISA NEVESTAD

På Mjølhusmoen i Froland i 1849 ble det funnet en liten skjoldformet spenne i en kvinnegrav fra eldre jernalder. Spenner av denne typen er sjeldne i Norge og vanligere i spredte deler av Europa. Hva sier dette om kontakt mellom folk og folkegrupper i denne perioden? Vitner den om en konsentrasjon av makt og rikdom lokalt i vår landsdel?

Skjoldformet spenne funnet på Mjølhusmoen i 1849. Foto: Gerd Corrigan.

En del av gjenstandene som kom inn til museet etter utgravningen på Mjølhusmoen i 1849. Foto: KUBEN.

Den arkeologiske samlingen på KUBEN har endelig fått en utstilling som gjør det mulig å vise frem gjenstandene på en verdig måte. Mange av gjenstandene som stilles ut har stor faglig interesse, som i seg selv burde lede til videre undersøkelser. Her skal vi spesielt løfte fram en enkelt gjenstand i samlingene, nemlig en skjoldformet spenne fra eldre jernalder (500 f.Kr. – 500 e.Kr.) som ble funnet på Mjølhusmoen i Froland i 1849. Som gjenstand forteller den ikke bare om rikdommen og innflytelsen til de menneskene som var i besittelse av den, men også om handel og nettverk mellom folk over større avstander. Samtidig skiller den seg ut ved å tilhøre en relativt sjelden gjenstandsgruppe. Det er nemlig funnet svært få slike skjoldformede spenner ellers i Norge.

Sjeldent og spredt

Som navnet tilsier har de skjoldformede spennene hatt en tydelig likhet med tidens skjold. Spennene er runde med en konisk (kjegleformet) skjoldbule av den typen som var vanlig for skjold i eldre romertid. De har også et skjoldhåndtak på baksiden som ville være brukt til å feste spennene i klesdrakten. Spennene er dekorert med stempelornamentikk i forskjellige varianter. De fleste er fremstilt av forgyllet sølv og varierer fra 2 til 6 cm i diameter.[1]

I norsk sammenheng er skjoldformede spenner sjeldne. Det er kun funnet ni slike i Norge, hvorav tre er funnet i det tidligere Aust-Agder; nemlig KUBENs eksemplar fra Mjølhusmoen i Froland (C30426), i tillegg til to andre eksemplarer fra

Skreros i Birkenes (C21287 og C22140) som befinner seg på Kulturhistorisk Museum i Oslo. Alle de tre spennene fra Agder er blitt funnet i kvinnegraver som ligger plassert ved ferdselsveier, og med rikt gravgods datert til slutten av 300- og begynnelsen av 400-tallet. Ellers i landet er det funnet seks slike spenner; tre i Rogaland, en i Østfold, en i Vestfold og en i Trøndelag, alle i rike kvinnegraver. Men skjoldformede spenner er også funnet andre steder i Europa, blant annet i Storbritannia, Danmark og Romania. Selv om spennene er sjeldne i norsk funnkontekst, har spredningen altså vært stor, både innenlands og utenlands.[2] Dette kan fortelle oss noe om kontakt mellom folk over store avstander.

En av de viktigste kjennetegnene ved eldre jernalder var kontakten mellom folk og folkegrupper over hele Europa.[3] I Norge er perioden preget av vekst i produksjon og handel og sterk kontakt med kontinentet. Samtidig var samfunnet preget av sterkere maktkonsentrasjon i høvdingedømmer, der utbredelse av verdifulle gjenstander ofte tolkes som uttrykk for gavebytte og allianser.[4] Samfunnet ble altså ikke bare mer hierarkisk organisert, men søkte også beskyttelse ved å samles i større fellesskap. Dette ser vi i de arkeologiske sporene som viser til bygdeborger og forsvarsverk som svar på urolighetene etter Romerrikets fall.[5] På Agder ser vi spor av dette ved funn av arkeologiske gjenstander med tilknytning til andre områder. Slikt er fortrinnsvis funnet i tilknytning til gravfelt.[6]

Samtidig er det verdt å nevne at smykker var mer enn bare dekorative elementer på drakten. Bruken av smykketyper og ornamentikk varierte i ulike områder. De kan derfor signalisere geografisk tilhørighet, men kan også si noe om nettverk og forbindelser mellom folk. Noen typer smykker ble antagelig brukt helt bevisst for å vise status og allianser. Smykker kunne også være amuletter som ga beskyttelse eller bidro til å holde onde ånder unna. De skjoldformede spennene kan ha hatt en slik funksjon, og de kan gi oss informasjon om datidens samfunn.[7]

Mjølhus og Skreros

De to gravfeltene på Agder hvor man har funnet slike skjoldformede spenner, er i luftlinje bare atskilt av en distanse på 2 til 3 mil. Gravfeltet på Mjølhusmoen stammer fra 400-tallet, mens Skrerosfunnet er noe eldre, fra slutten av 300-tallet. Mjølhusfeltet er ganske stort, strategisk plassert ved en ferdselsvei og en gammel bygdeborg. Den skjoldformede spennen

Den koniske midtseksjonen er et karakteristisk trekk ved de skjoldformede spennene. Foto: Gerd Corrigan.

Spennens bakside, med den koniske skjoldbulen som fordypning i sentrum. Foto: Gerd Corrigan.

tilfalt museet i Arendal i 1849, etter at Morten Smith Dedekam rykket ut da han hørte at graven var i ferd med å plyndres. Dedekam var museets formann og hadde spesielt ansvar for samlingen av antikviteter og oldsaker. I kjølvannet av dette valgte han å fullføre utgravningen for å redde så mye som mulig.[8] Plyndringsgroper er ganske vanlig å se i gravhauger og gravrøyser, men noe av det som gjør dette funnet spesielt er at det er dokumentert plyndring like før selve utgravningen. Det er umulig å vite hvor mye som kan ha blitt fjernet før Dedekam kom til stedet, men det er rimelig sikkert at hans respons reddet mange av gjenstandene for ettertiden. Mens gravfeltet på Mjølhusmoen er strategisk plassert i nærheten av en tydelig handels- og fredselsrute, er det ikke like tydelig hvilken betydning Skreros har hatt. Gravfeltet ligger på et sted som tidligere var en øy, men som nå har en elv på den ene siden, med myr og beitemark på den andre siden. Gravfeltet vitner imidlertid om at Skreros har vært et viktig sted. Dette indikeres ikke bare av gjenstandsmaterialet i gravene, men også av gravhaugene i seg selv, som ville ha krevd tilgang på ressurser og arbeidskraft. De tolv gravhaugene på feltet har trolig blitt reist over tid, og i slike tilfeller er det vanlig å anta at det har blitt reist en ny gravhaug for hver generasjon.

Den spesifikke gravhaugen hvor den skjoldformede spennen ble funnet, inneholder imidlertid mer og rikere gravgods enn de andre, og antyder dermed at individene i graven hadde spesiell status.[9]

Felles for gravstedene på Mjølhusmoen og Skreros er ikke bare de skjoldformede spennene, men også spesifikke trekk ved gravene. I begge tilfeller dreier det seg om gravhauger med kvinnegraver. De har hatt en lik indre oppbygging, viser fellestrekk i gravgods, og de ligger også strategisk plassert i landskapet.[10] Selv om gravene tilhører ulike generasjoner, vitner de skjoldformede spennene om at de gravlagte kvinnene har tilhørt samme nettverk, og at de dermed også kan ha tilhørt samme sjikt i samfunnet.

Gjennom nøkkelhullet

Eldre jernalder er en tidsperiode som faller i skyggen av vikingtiden, men som særlig for Agders del burde løftes sterkere fram i lyset. Vi skulle gjerne visst mer om alle de forholdene som binder disse gravene sammen. Inntil videre er denne delen av Agders historie preget av mange spørsmål, men relativt få svar.

Noter

1 Magnus 1975
2 Magnus 1975
3 Solberg 2003
4 Se Myhre 1987, 1991; Stylegar 1999, 2012
5 Holberg 2018
6 Se Pearson 1993; Ystgaard 2003
7 Se Kristoffersen 1997, 2000; Røstad 2015; Shetelig 1907
8 Eldorhagen 2016
9 Eldorhagen 2022
10 Nevestad 2020

Kilder

Eldorhagen, Marianne 2016: Mellom gravrøveri og kulturminnevern. *Aust-Agder-Arv,* s. 112–117.

Eldorhagen, Marianne 2022: Kvinner mellom Froland, Birkenes og Larvik. *Fordypningstekst i utstillingen Livstegn på KUBEN, åpnet 2022*. KUBEN, Arendal.

Holberg Eirin 2018: Høvdingenes tid. I Holberg, Eirin & Dørum, Knut: *Arendal før kjøpstaden* (s. 86–117). Cappelen Damm Akademisk.

Kristoffersen, Siv 1997: *Dyreornamentikkens sosiale tilhørighet og maktpolitiske sammenheng: nydamstil og stil i Sør- og Sørvestnorge*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Bergen.

Kristoffersen, Siv 2000: *Sverd og spenne: dyreornamentikk og sosial kontekst*. Høyskoleforlaget, Kristiansand.

Magnus, Bente 1975: *Krosshaugfunnet: et forsøk på kronologisk og stilhistorisk plassering i 5. årh*. Stabenfeldt, Stavanger.

Myhre, Bjørn 1987: Chieftains' graves and chiefdom territories in South Norway in the Migration Period. *Studien zur Sachsenforschung* 6, s. 169–188.

Myhre, Bjørn 1991: Bosetning og politisk organisasjon i Vest-Norge før vikingtid. I Joensen, J.P., Johansen, R. & Kløvstad, J. (Red.), *Nordatlantiske foredrag* (s. 10–19). Norðurlandahúsið í Føroyum.

Nevestad, Elisa 2020: *Regionalitet i eldre jernalder? En undersøkelse av gravfelt i Fjære-området fra romertid og folkevandringstid*. Mastergradsoppgave. Universitetet i Oslo.

Opdahl, Silje 2003: Familie- og slektskapsstrukturer: en innfallsvinkel til studier av sosiale relasjoner i eldre jernalder. *Primitive tider* 6, s. 73–86.

Pearson, Mike Parker 1993: The powerful dead: archaeological relationships between the living and the dead. *Cambridge Archaeological Journal* 3(2), s. 203–229.

Røstad, Ingunn Marit 2015: Draktspenner i folkevandringstid: smykker, folk og småkongedømmer. *Dalemfunnet, Norske Oldfund* 30, s. 55–67.

Shetelig, Haakon 1907: The cruciform brooches of Norway. *Bergens museums aarbog, 1906*, s. 1–162.

Solberg, Bergljot 2003: *Jernalderen i Norge: ca. 500 f.Kr.–1030 e.Kr*. 2. utg. ed. Cappelen akademisk forl., Oslo.

Stylegar, Frans-Arne 1999: Et «opprinnelig» stormannssamfunn? Sørlandske synspunkter. *Heimen* 36(2), s. 197–210.

Stylegar, Frans-Arne 2012: Regionality in Iron Age Norway – A Study of Archaeological Cultures. I Krapunov, Igor & Stylegar, Frans-Arne (Red.). *Inter Ambo Maria II: Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea* (s. 367–382). Dolya.

Ystgaard, Ingrid 2003: Bygdeborger som kilde til studiet av samfunns- og maktforhold i eldre jernalder. *Primitive tider* 6, s. 21–29.

Østmo, Mari A. 2005: *Tilhørighet i tid og rom: om kollektiv identitet og bygdefellesskap i jernalderen.* Mastergradsoppgave. Universitetet i Oslo.